

Kennis van waarde maken?

Randvoorwaarden voor onderzoek in de praktijk van het voortgezet onderwijs

Tilburg, juni 2008

Irma van der Neut

met medewerking van:

Tamara van Schilt-Mol

Christa Teurlings

Peter den Boer

IVA beleidsonderzoek en advies

Uitgever: IVA
Warandelaan 2
Postbus 90153
5000 LE Tilburg
Telefoonnummer: 013-4668466
Telefax: 013-4668477

IVA is gelieerd aan de UvT

© 2008 IVA

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of worden openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het IVA.

Het gebruik van cijfers en/of tekst als toelichting of ondersteuning bij artikelen, boeken en scripties is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

1	Kennis van waarde maken	1
2	Functie van onderzoek in de praktijk en de rol van docenten daarbij.....	3
3	De organisatie van onderzoek in de praktijk.....	5
4	Randvoorwaarden.....	9
5	Beschouwing.....	11
5.1	Het belang van de onderzoekende leraar en/of school	11
5.2	Programma's met een rol voor de onderzoekende leraar en/of school	13
5.3	Vormgeving van de onderzoekende leraar en/of school	14
	Literatuurlijst	17

1 Kennis van waarde maken

Kennisnet wil met het onderzoeksprogramma 'Kennis van waarde maken' bevorderen dat er door en met de onderwijspraktijk kennis ontwikkeld wordt over doelmatig gebruik van ict voor (levenlang) leren. Het onderzoek dat wordt uitgevoerd in het kader van 'Kennis van waarde maken' moet bijdragen aan inzicht in:

- de opbrengsten van ict in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en/of middelbaar beroepsonderwijs;
- de condities waaronder ict wel of niet effectief is;
- de wijze waarop ict het beste ingezet kan worden voor de daadwerkelijke verbetering van kwaliteit en rendement van het onderwijs.

Aan het programma is uitdrukkelijk de eis verbonden dat scholen actief worden betrokken bij de kennisontwikkeling. Er dient niet alleen kennis geproduceerd te worden voor de onderwijspraktijk, maar ook *in samenwerking met* de onderwijspraktijk. Het budget voor het onderzoek is niet alleen bestemd voor wetenschappers, maar ook voor leraren en andere actoren, die in de onderwijspraktijk, onder toezicht en begeleiding van wetenschappers, bijdragen aan gegevensverzameling en kennisontwikkeling¹.

In het kader van het onderzoeksprogramma 'Kennis van waarde maken' is een pilot uitgevoerd bij twee scholengemeenschappen. Binnen deze pilot heeft een groep docenten, onder begeleiding van een ervaren onderzoeker, onderzoek gedaan naar de inzet van ict in de eigen onderwijspraktijk. Het onderzoek spitste zich toe op leren op afstand via videoconferencing. De groep docenten bestond voor het merendeel uit docenten die geen ervaring hadden met het doen van onderzoek. Eén van de docenten was gepromoveerd.

De docenten hebben onder begeleiding van een ervaren onderzoeker kleine onderzoeken uitgevoerd. Aldus hebben zij ervaring opgedaan met het doen van onderzoek. Ze hebben in totaal vier kleine onderzoeken uitgevoerd, waarin zij ervaring hebben opgedaan met het interviewen van leerlingen, het observeren van lessen, het maken van reflectieverslagen en het uitvoeren van web-based enquêtes. De benodigde onderzoeksinstrumenten hebben zij, samen met de onderzoeker, ontwikkeld. Vervolgens hebben zij zelf de data verzameld en met hulp van de onderzoeker geanalyseerd en daarover gerapporteerd in de vorm van artikelen. Eén van deze artikelen is reeds gepubliceerd in COS, jaargang 20 nummer 4, 2008. Een tweede artikel is in mei aangeboden aan COS en wordt mogelijk na de zomervakantie gepubliceerd. Twee andere artikelen zijn in voorbereiding en worden in september aangeboden aan COS.

---

1 Ten Brummelhuis, Alfons (2007). Kennis van Waarde Maken. Startdocument voor onderzoek naar opbrengsten van ict voor leren. Zoetermeer: Kennisnet ict op school.

De docenten hebben, vanuit hun eigen informatiebehoefte, aangegeven waarop zij het onderzoek wilden richten. De onderzoeker heeft deze informatiebehoefte vertaald in onderzoeksvragen. De docenten gingen als gevolg hiervan steeds meer vragen stellen ten aanzien van hun eigen onderwijspraktijk. Vragen die zij bij voorkeur via onderzoek beantwoord zouden willen zien.

De docenten hebben op systematische wijze naar de praktijk van onderwijs op afstand gekeken en zijn hierover met elkaar in gesprek gegaan. Ook delen zij deze ervaringen via artikelen met andere docenten. Dit wordt door de docenten als zeer waardevol ervaren.

De pilot heeft niet alleen zicht gegeven op aspecten van onderwijs op afstand, maar levert ook inzicht in het doen van onderzoek door docenten. Omdat Kennisnet steeds meer belang hecht aan een dergelijke rol van docenten, is de pilot ook gebruikt om informatie te verzamelen over onderzoek in de praktijk van het voortgezet onderwijs. Hiertoe zijn in totaal 15 face-to-face gesprekken gevoerd met leden van het centraal management (voorzitter en sectordirecteuren), teamleiders en betrokken docenten. Vragen die hierbij centraal stonden zijn:

- Wat is het belang van onderzoek in de praktijk?
- Welke rol kunnen docenten hierin spelen?
- Hoe kan dit georganiseerd worden?
- Welke randvoorwaarden zijn cruciaal?

In deze publicatie doen wij verslag van dit onderdeel van de pilot.

In hoofdstuk 2 gaan we in op het belang van onderzoek in de praktijk en de rol van docenten hierbij. Hoofdstuk 3 behandelt de wijze waarop dit georganiseerd kan worden. De randvoorwaarden komen aan bod in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 bevat een beschouwing op de uitkomsten van de pilot en plaatst deze in de context van recente ontwikkelingen.

2 Functie van onderzoek in de praktijk en de rol van docenten daarbij

Over de functie van onderzoek en de rol van docenten daarbij wordt verschillend gedacht binnen de pilot. Duidelijk is wel dat betrokkenen op alle niveaus (management, middenmanagement en docenten) belang hechten aan onderzoek in de onderwijspraktijk en aan betrokkenheid van docenten daarbij. Onderzoek wordt belangrijk gevonden omdat het kan bijdragen aan de kwaliteit en ontwikkeling van het onderwijs en van docenten. Daarnaast kan het bijdragen aan 'evidence based werken'. Binnen de onderzochte praktijken vervult onderzoek deze laatste rol nog niet.

In het denken over de functie van onderzoek binnen de pilot, kunnen de volgende hoofdlijnen worden onderscheiden:

- De docent die reflecteert op zijn of haar eigen handelen en het eigen werk kritisch onder de loep neemt.
- Systematisch onderzoek in het kader van kwaliteitszorg (zelfevaluatie en visitatie).
- Systematisch onderzoek door een groep docenten naar de (werking van de) onderwijspraktijk.

Er is binnen de scholengemeenschappen, die zijn betrokken bij de pilot, geen behoefte aan docenten die promoveren. Wanneer docenten dit willen, kunnen zij de medewerking van de organisatie krijgen. De docent moet echter zelf zorgen voor de benodigde faciliteiten.

Reflectie op het eigen handelen

Er is een gedeeld besef dat docenten in staat moeten zijn te reflecteren op hun eigen handelen, hun eigen werk kritisch onder de loep te nemen en, op grond van bevindingen, aanpassingen door te voeren.

Systematisch onderzoek in het kader van kwaliteitszorg

Via een systematiek van zelfevaluatie en visitatie werken de betrokken scholengemeenschappen aan kwaliteitszorg. Onderzoek kan volgens de betrokkenen op twee manieren bijdragen aan kwaliteitszorg: (1) nagaan of de school datgene doet wat in de plannen afgesproken is. Vragen die hierbij centraal staan zijn: doen we de dingen die we afgesproken hebben? Doen we ze op de juiste manier en met welk resultaat? en (2) nagaan of de school de juiste dingen doet. Bij de eerste vorm van kwaliteitszorg is sprake van eerste orde leren of single loop leren: er wordt vooral gekeken of je werkwijze datgene oplevert wat je voor ogen had. Wanneer er meer aandacht wordt besteed aan de wijze waarop zaken worden aangepakt, is er sprake van twee-

de orde leren of double loop leren: er wordt vooral gekeken of je doelstellingen wel kloppen. Dit is het geval bij de tweede vorm van kwaliteitszorg.

Docenten kunnen op verschillende manieren betrokken worden bij kwaliteitszorg:

- (samen met de directie) vaststellen van vragen die centraal staan bij de zelfevaluatie en/of de visitatie;
- Verzamelen van data ten behoeve van de zelfevaluatie, bijvoorbeeld via lesobservaties, interviews met leerlingen en collega-docenten en enquêtes onder leerlingen.
- Interpretatie van de resultaten en beantwoording van de eerder geformuleerde vragen (samen met de directie).

De verwachting is dat docenten meer eigenaar worden van de uitkomsten van het onderzoek wanneer zij ook betrokken zijn bij het formuleren van de onderzoeksvragen en bij het interpreteren van de resultaten.

Systematisch onderzoek door een groep docenten naar (de werking van) de eigen onderwijspraktijk

In samenwerking met elkaar doen docenten systematisch onderzoek naar hun eigen onderwijspraktijk. Centraal daarbij staat wat wel of niet werkt en waarom. Docenten zijn in alle fasen van het onderzoek betrokken: formuleren van onderzoeksvragen, ontwikkelen van instrumenten, dataverzameling, analyse en interpretatie van resultaten, rapportage van gegevens. De docenten doen dit onder begeleiding van een ervaren onderzoeker. Belangrijk is dat de organisaties niet nastreven dat de docenten worden opgeleid tot volwaardig onderzoeker, maar wel dat docenten in groepsverband onderzoeksactiviteiten verrichten.

Dit type onderzoek kan volgens betrokkenen bijdragen aan de kwaliteit en ontwikkeling van het onderwijs en van docenten. Wanneer dit onderzoek op een bepaalde manier wordt ingericht, kan het ook bijdragen aan meer 'evidence based' werken. Dit stelt echter wel hoge eisen aan het gehanteerde onderzoeksdesign, de praktijk waarin het onderzoek wordt uitgevoerd en de kwaliteiten van de onderzoekers.

3 De organisatie van onderzoek in de praktijk

In dit hoofdstuk zoomen we nader in de wijze waarop onderzoek in de praktijk georganiseerd kan worden.

Wanneer scholen besluiten om docenten in de praktijk onder te laten doen, is het belangrijk dat zij de volgende vragen beantwoorden:

- Welke doelen wil de organisatie bereiken met onderzoek in de praktijk en welke rol ziet men daarin weggelegd door docenten?
- Hoe worden schoolontwikkeling, onderzoek en professionalisering van docenten met elkaar verbonden?
- Welk model biedt de meeste garantie op inbedding van onderzoek in de organisatie?
- Hoe worden verantwoordelijkheden belegd? Wie heeft de regie?
- Welke rol wordt van externe partijen verwacht?
- Hoe wordt gerealiseerd dat managers, teamleiders en docenten allen eigenaar zijn van het onderzoek?
- Welke maatregelen worden genomen om er voor te zorgen dat de onderzoeksresultaten hun weg vinden binnen (en eventueel ook buiten) de organisatie en daar ook toegepast worden?
- Wat is haalbaar en welke randvoorwaarden zijn cruciaal?

Er zijn vele andere manieren denkbaar om onderzoek in de praktijk te organiseren. Hieronder bespreken wij een mogelijk model. De pilotschool zal in de toekomst met dit model gaan werken. Het model kenmerkt zich door:

- Een ontwikkelgroep en een onderzoeksgroep, samengesteld uit docenten van verschillende docententeams, die samen optrekken bij de ontwikkeling en vormgeving van de onderwijspraktijk. De ontwikkelgroep houdt zich bezig met de ontwikkeling van onderwijs, lesmateriaal, etc. dat past binnen de visie van de school en de daaruit afgeleide plannen van de docententeams. De onderzoeksgroep doet onderzoek naar deze nieuwe toepassingen. Beide groepen handelen in opdracht van de docententeams, die op hun beurt werken aan de realisatie van het strategisch plan van de school. De activiteiten van de groepen passen binnen de onderwijskundige visie en doelen van zowel de organisatie als de docententeams.
Door vanuit de onderwijskundige visie en doelen richting te geven aan de activiteiten van beide groepen en door de teams te laten fungeren als "interne opdrachtgever" van de groepen, wordt beoogd de inhoudelijke inbedding van beide groepen in de organisatie te bevorderen.

- Nauwe samenwerking tussen de ontwikkel- en de onderzoeksgroep. Het is de bedoeling dat de ontwikkel- en de onderzoeksgroep met vergelijkbare onderwerpen bezig zijn, zodat zij elkaars werk kunnen versterken. De ontwikkelgroep kan bijvoorbeeld een vernieuwende didactiek en daarbij behorend lesmateriaal ontwikkelen. De onderzoeksgroep kan vervolgens nagaan hoe dit in de praktijk werkt en waar mogelijke verbeterpunten liggen.
- Organisatorische inbedding van beide groepen. Uit de ervaringen in de pilot is duidelijk geworden dat het van belang is de beide groepen in elk geval te laten aansturen vanuit de lijn, te weten de centrale directie, de sectordirecteuren en waar het individuele docenten betreft ook de teamleiders.
- Goede begeleiding van de ontwikkel- en de onderzoeksgroep
Uit de pilot is naar voren gekomen dat het belangrijk is dat de ontwikkel- en onderzoeksgroep (externe) begeleiding krijgen. De ontwikkelgroep moet begeleid worden op het terrein van didactiek, ontwikkeling van onderwijs en leerarrangementen en ontwikkeling van ict-ondersteund onderwijs. De onderzoeksgroep moet gecoacht worden op het gebied van onderzoeksvaardigheden. In sommige gevallen verdient het de aanbeveling om bepaalde onderzoeksactiviteiten (gedeeltelijk) uit te laten voeren door externen, te denken valt bijvoorbeeld aan de ontwikkeling van onderzoeksinstrumenten, de analyse van databestanden met behulp van specifieke programmatuur (SPSS) of aan het rapporteren over onderzoeksresultaten.
- Goede projectleiding.
De activiteiten van de onderzoeks- en ontwikkelgroep worden aangestuurd, begeleid en bewaakt door een ervaren projectleider. Deze projectleider bewaakt in elk geval:
  - de mate waarin de ontwikkel- en onderzoeksgroep zich laten leiden door de onderwijskundige doelen van de organisatie en de teams;
  - de samenwerking en samenhang tussen de ontwikkel- en de onderzoeksgroep;
  - de (kwaliteit van de) begeleiding van de ontwikkel- en de onderzoeksgroep;
  - de terugkoppeling van de ontwikkel- en de onderzoeksgroep aan de teams en het CMT;
  - de terugkoppeling vanuit de teams en het CMT naar de ontwikkel- en onderzoeksgroep;
  - de individuele deelname en bijdrage van docenten aan de ontwikkel- en de onderzoeksgroep. De projectleider signaleert eventuele problemen hierin en kaart deze aan bij het CMT en de verantwoordelijk leidinggevende. De direct leidinggevende spreekt de betreffende docent hierop aan en rapporteert dit aan CMT en projectleider.
  - De betrokkenheid van CMT en direct leidinggevendenden bij de ontwikkel- en onderzoeksgroep.

De betrokken organisaties laten zich hierin ondersteunen door een externe deskundige, die de rol van 'critical friend' vervult. Deze deskundige bouwt, via gesprekken met betrokkenen, een beeld op van de situatie en koppelt zijn bevindingen terug aan de projectleider en het CMT. De 'critical friend' denkt mee over mogelijke verbeteringen in het traject.

4 Randvoorwaarden

Uit de pilot is een aantal cruciale randvoorwaarden naar voren gekomen voor onderzoek door een groep docenten naar de eigen onderwijspraktijk. Het gaat om de volgende randvoorwaarden:

- *Tijd en/of prioriteit.* Het is belangrijk dat docenten tijd en ruimte krijgen voor het doen van onderzoek. Dit heeft consequenties voor de inroostering van docenten. Het is belangrijk dat de groep docenten die onderzoek doet, op vaste tijden wordt vrij geroosterd worden voor het doen van onderzoek, zodat ze kunnen samenwerken. Daarnaast is het belangrijk dat onderzoek meer prioriteit krijgt van zowel docenten als managers. Meedoen aan onderzoek is niet vrijblijvend.
- *Cultuur.* Er moet een op leren gerichte cultuur zijn, waarin fouten gemaakt mogen worden en waarin het gebruikelijk is dat docenten feedback geven en ontvangen. Verder is een cultuur waarin docenten een onderzoekende, nieuwsgierige houding hebben van belang. Tot slot is het belangrijk dat het binnen de organisaties gewoon is om het gesprek te voeren over onderwijs (professioneel discours).
- *Betrokkenheid en commitment van docenten.* Het is belangrijk dat docenten affiniteit hebben met het (doen van) onderzoek, dat zij zich hiervoor verantwoordelijk voelen en dat zij hierop aangesproken worden door hun leidinggevende. Daarnaast is het belangrijk dat de docenten ook betrokkenheid hebben met het onderwerp van onderzoek. In de pilot hebben docenten zelf aangegeven zij het onderzoek op wilden richten. Daarmee zijn zij eigenaar geworden van het onderzoek. Inhoudelijk eigenaarschap vergroot de betrokkenheid bij het onderzoek.
- *Betrokkenheid en commitment van directie en leidinggevenden.* De directie dient het onderzoek te faciliteren (tijd, ruimte, materiaal) en daarnaast het proces, de voortgang en de uitkomsten te bewaken. Het management moet (mede-)eigenaar zijn van het onderzoek(sproces).
- *Competenties van docenten.* Docenten dienen te beschikken over onderzoeksvaardigheden en analytische vaardigheden. Zij moeten bereid zijn te leren en (hun didactiek) te veranderen. Ze moeten gedisciplineerd kunnen werken. Dit houdt allereerst in dat ze de activiteiten in het kader van het onderzoek goed plannen en zich houden aan afspraken. Ten tweede is het belangrijk dat zij voldoende tijd nemen om de verzamelde data diepgaand te bestuderen en te analyseren en dat zij hiervoor de concentratie en het geduld kunnen opbrengen. In de praktijk blijkt dat de docenten de neiging hebben de verzamelde gegevens door te lezen en dan al een conclusie te trekken. Echte diepgaande analyse van gegevens vergt echter tijd, concentratie, geduld en systematisch werken. De betrokkenen in de pilot hebben aangegeven dat docenten die hun eigen praktijk onderzoeken moeten beschikken over een academisch werk- en den-

kniveau. Zij zijn dan immers meer bekend met en geoefend in analytische vaardigheden. Het gaat te ver om hieruit af te leiden dat docenten die niet academisch geschoold zijn, niet in staat zouden zijn hun eigen praktijk te onderzoeken. Wel is het belangrijk dat er in de begeleiding van deze docenten veel aandacht is voor de verwerving van analytische vaardigheden en dat er meer tijd genomen wordt voor het aanleren van de onderzoeksvaardigheden.

- *(Externe) ondersteuning van docenten.*
Het is belangrijk dat docenten begeleid en gecoacht worden bij het doen van onderzoek. Dit kan inhouden dat zij een traject volgen waarin zij al doende ervaring opdoen met verschillende onderzoeksactiviteiten, maar ook dat zij bepaalde (bepaalde) onderzoeksinstrumenten aangereikt krijgen, dat bepaalde onderzoeksactiviteiten van hen overgenomen worden (bijvoorbeeld het analyseren van databestanden). Het is steeds belangrijk welke activiteiten docenten zelf moeten uitvoeren, welke ondersteuning zij daarbij nodig hebben en welke activiteiten beter en efficiënter door anderen kunnen worden uitgevoerd.
- *Inbedding in de organisatie.* Het is belangrijk onderzoek in te bedden in de organisatie door onderwijsontwikkeling en onderzoek met elkaar te verbinden, door de onderzoeksresultaten terug te koppelen naar de praktijk, door de verantwoordelijkheid voor de (bewaking van) de onderzoeksactiviteiten te beleggen in de lijn en door te werken in teams.

5 Beschouwing

Er komt steeds meer aandacht voor de onderzoekende leraar en/of school en het belang hiervan wordt steeds vaker benadrukt. Ook zijn er verschillende programma's waarin de onderzoekende leraar en/of school een plek krijgt.

In deze beschouwing gaan we achtereenvolgens in op:

- het belang van de onderzoekende leraar en/of school;
- de programma's waarin de onderzoekende leraar en/of school een plek krijgt;
- een aantal kwesties met betrekking tot onderzoek in de praktijk.

5.1 Het belang van de onderzoekende leraar en/of school

In 2003 pleit de Onderwijsraad voor meer betrokkenheid van docenten bij de ontwikkeling van kennis als remedie voor het feit dat de resultaten van onderwijsonderzoek onvoldoende hun weg vinden in de onderwijspraktijk. De raad adviseert om naast het traditionele model van kennisverspreiding (Research Development en Diffusion model²), meer te investeren in kennisontwikkeling en –verspreiding via kennisgemeenschappen. In een kennisgemeenschap werken docenten, onderzoekers, beleidsmakers, ontwikkelaars, ondersteuners e.d. samen aan de ontwikkeling en toepassing van kennis (Sardes, 2002, p. 44).

Om de systeemscheiding tussen de werelden van onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk te doorbreken beschrijven Den Dool en Ten Brummelhuis in 2003 een integrale aanpak voor onderzoek en kennisontwikkeling op het gebied van ICT en leren. Deze aanpak kenmerkt zich door het feit dat vraagstukken vanuit de onderwijspraktijk vertrekpunt zijn voor onderzoek. Vervolgens wordt in kennisateliers door samenwerkende partners uit de onderwijspraktijk en de wetenschap gereflecteerd op deze vraagstukken en gewerkt aan het ontwerp van oplossingen.

Pieters en De Vries (2007) scherpen de discussie over de kloof tussen onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk verder aan. Zij stellen dat er niet alleen sprake is van een kloof tussen onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk, maar dat er ook gebrek is aan samenwerking binnen die partijen. Docenten oefenen hun vak vaak in relatief isolement uit en onderzoekers hebben verschillende specialisaties en verschillen van opvatting over te volgen onderzoeksmethoden. Volgens Pieters en De Vries dient er dan ook niet alleen te worden gekeken naar het proces van kennis delen tussen partijen, maar ook naar kennisproductie en –disseminatie binnen partijen. Met name de onderwijsprofessionals binnen scholen zouden zich meer bewust moeten zijn van de rijke hoeveelheid aan kennis en ervaring waarover zij beschikken en deze meer moe-

---

² In het RDD-model wordt kennis ontwikkeld door (groepen) onderzoekers en wordt deze kennis via instrumentontwikkeling door intermediairs (als bijvoorbeeld de Landelijke Pedagogische Centra en de lerarenopleidingen) vertaald naar gebruik in de onderwijspraktijk.

ten delen met elkaar, met onderwijsprofessionals in andere organisaties, met intermediairs en met onderzoekers. De Vries en Pieters spreken in dit verband van de kennisbewuste school. Dit is "een kennis creërende school die uit impliciete kennis over 'wat werkt' nieuwe kennis genereert door reflectief en systematisch praktijken te herontwerpen en collaboratief te onderzoeken". Deze school deelt actief kennis met anderen.

Het belang van de onderzoekende leraar en/of school is derhalve gelegen in de mogelijkheden die het biedt voor de verbinding van onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk. Door intensieve samenwerking tussen docenten, onderzoekers en intermediairs kan kennis uit de wetenschap beter zijn weg vinden in de praktijk en kunnen wetenschappers meer kennis nemen van inzichten uit de praktijk. Daarmee wordt de praktijk niet alleen onderwerp van onderzoek, maar ook een bron van kennis. Er is echter ook nog een tweede belang.

In verschillende publicaties wordt onderzoek gezien als een instrument om de professionalisering van docenten te verbinden met schoolontwikkeling. Onstenk, Kallenberg & Koster (2007) betogen dat onderzoekend, kritisch en systematisch naar het eigen handelen kijken een belangrijke vorm van professionele ontwikkeling is. Het onderzoek dat de leraar uitvoert, zal uiteindelijk moeten leiden tot verbetering van de praktijk. Onderzoek kan volgens hen inzicht geven in de vraag wat de leraar kan doen om een zo groot mogelijk positief effect te hebben op de cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling en het welbevinden van leerlingen. Hermanussen, Teurlings en Van der Neut (2008) pleiten er voor om schoolontwikkeling en professionalisering meer met elkaar te verbinden. Hermanussen e.a. zien het gezamenlijk doen van onderzoek door docenten als een krachtig instrument om individueel en collectief leren met elkaar te verbinden en daarmee bij te dragen aan schoolontwikkeling.

Het derde belang is het verkrijgen van informatie over de werking van onderwijspraktijken (practice based evidence) en in het verlengde daarvan onderwijspraktijken die methodieken toepassen waarvan de werking bewezen is (evidence based practice). De commissie Rinnooy Kan (2007) ziet hierin een rol voor de leraar weggelegd. Zij stelt dat de onderzoekende vaardigheden van de docent van belang zijn om op basis daarvan de eigen resultaten en die van de school als geheel te verbeteren. De leraar vormt zo de kern van 'evidence based' werken; door zijn kritische en onderzoekende houding geeft hij vorm aan het verbeteren van onderwijs op basis van kennis over de effectiviteit van nieuwe methoden.

Kortom de onderzoekende leraar en de onderzoekende school kunnen drie belangen dienen:

- Verbinding en wederzijdse versterking van wetenschap en praktijk;
- Professionalisering van docenten en schoolontwikkeling;
- Een onderwijspraktijk die meer op "evidentie" gebaseerd is.

5.2 Programma's met een rol voor de onderzoekende leraar en/of school

Er zijn verschillende programma's waarin een rol is weggelegd voor de onderzoekende leraar en/of school. We wijzen in dit verband kort op de volgende programma's (en hebben daarmee niet de intentie uitputtend te zijn):

- **DDD (VO-project)**
Bij Durven Delen Doen is het de bedoeling dat scholen op expeditie gaan. Zij werken aan de realisatie van hun eigen onderwijsinnovatie. Deze innovatie wordt ondersteund en gewaarborgd met praktijkgericht onderzoek in de school. Het is uitdrukkelijk de bedoeling dat docenten betrokken worden bij het onderzoek in de school.
- **Kennis van waarde maken (Kennisnet)**
Met het onderzoeksprogramma 'Kennis van waarde maken' wil Kennisnet bevorderen dat er door en met de onderwijspraktijk kennis ontwikkeld wordt over doelmatig gebruik van ict voor (levenlang) leren. Aan het programma is uitdrukkelijk de eis verbonden dat scholen actief worden betrokken bij de kennisontwikkeling. Er dient niet alleen kennis geproduceerd te worden *voor* de onderwijspraktijk, maar ook *in samenwerking met* de onderwijspraktijk. Het budget voor het onderzoek is niet alleen bestemd voor wetenschappers, maar ook voor leraren en andere actoren, die in de onderwijspraktijk, onder toezicht en begeleiding van wetenschappers, bijdragen aan gegevensverzameling en kennisontwikkeling³.
- **Academische scholen**
In 2006 zijn met geld van het ministerie van OCW de zogenoemde dieptepilots Academische School gestart. In deze pilots wordt het opleiden in de school verbonden met onderwijsinnovatie en fundamentele kennisontwikkeling. De pilotscholen hebben twee jaar de tijd om hier –ieder op hun eigen wijze- vorm aan te geven. Zo worden in de opleidingsscholen van Limburg innovatieve projecten onderzocht om zo schoolontwikkeling van binnenuit te stimuleren door personeelsleden intensief te betrekken bij onderzoek en professionalisering. Op NSG Groeneveld formuleren docenten die betrokken zijn bij onderwijsinnovaties onderzoeksvragen. De deelnemers aan de learning community 'Schoolgebonden onderzoek' stellen op basis hiervan een onderzoeksprogramma op en gaan dat vervolgens zelf uitvoeren. Bij ODS De Starter worden pabo-studenten en leerkrachten opgeleid in onderzoeksvaardigheden, hetgeen ten goede moet komen aan het dagelijks onderwijs op De Starter.
- **Onderwijs Bewijs (Ministerie van OCW).**
Binnen het actieprogramma Onderwijs Bewijs krijgen de kenners (onderwijsveld en wetenschap tezamen) de kans om te experimenteren met innovaties op specifieke thema's in het onderwijs. Het kabinet stelt binnen dit programma ongeveer 22,5 miljoen euro ter beschikking voor experimenteel onderzoek in het funderend onderwijs.
Het Actieprogramma beoogt meer evidence-based kennis (wat werkt wel, wat

---

3 Ten Brummelhuis, Alfons (2007). Kennis van Waarde Maken. Startdocument voor onderzoek naar opbrengsten van ict voor leren. Zoetermeer: Kennisnet Ict op school.

werkt niet) te verwerven over effectief en efficiënt onderwijs. Daarnaast is het van belang (meer) verbanden te leggen tussen het onderwijsveld en wetenschappelijke onderzoek. Essentieel in Onderwijs Bewijs is dat van de ingevoerde interventies eenduidig kan worden vastgesteld of ze gewerkt hebben of niet. Om een oorzakelijk effect aan te tonen zijn zuivere experimenten (met aselechte toewijzing) het meest geschikt (OCW-SenterNovem, 2008).

Uit deze programma's blijkt dat er belang gehecht wordt aan een rol voor onderzoek bij onderwijsinnovaties, de professionalisering en opleiding van docenten en het verzamelen van evidentie voor het onderwijs.

5.3 Vormgeving van de onderzoekende leraar en/of school

Een van de belangrijkste kwesties met betrekking tot onderzoek in de praktijk is de vormgeving van de onderzoekende leraar en/of school. Kernvraag daarbij is in hoeverre leraren nu werkelijk zelf als onderzoeker moeten opereren. Deze vraag wordt ingegeven door verschillende factoren, zoals de benodigde en beschikbare tijd (zeker in relatie tot krapte op de arbeidsmarkt) en de benodigde en beschikbare competenties (onderzoek doen is een vak).

Deze vraag houdt de gemoederen in onderwijs- en onderzoeksland sterk bezig. De meningen hierover verschillen sterk, getuige de verschillende modellen die thans in de praktijk opgang doen. We geven enkele voorbeelden:

- De docent als “reflective practitioner”.
In dit verband is niet zozeer sprake van een docent die zelf onderzoek doet, maar van een docent met een onderzoekende houding. Schön (1983) omschrijft een “reflective practitioner” als volgt: *“The practitioner allows himself to experience surprise, puzzlement, or confusion in a situation which he finds uncertain or unique. He reflects on the phenomenon before him, and on the prior understandings which have been implicit in his behaviour. He carries out an experiment which serves to generate both a new understanding of the phenomenon and a change in the situation.”*. Dit stemt overeen met de “experiential learning cycle” van Kolb (1975), waarin wordt gereflecteerd op concrete ervaringen, waaruit vervolgens abstracte concepten worden afgeleid, die worden uitgetest in nieuwe situaties en waarop opnieuw wordt gereflecteerd.
- De docent als volwaardig onderzoeker
Het kan hierbij gaan om docenten die, via het uitvoeren van promotieonderzoek of actieonderzoek worden opgeleid tot onderzoeker. Het kan ook gaan om docenten die onderzoek doen naar vragen met betrekking tot hun eigen praktijk met het oog op verbetering van hun eigen handelen en processen in de eigen school (Monique Volman, 2008)⁴.
- De docent als betrokkene bij het uitvoeren van onderzoek.
Hierbij gaat het om samenwerking tussen onderzoekers en docenten/scholen bij het uitvoeren van onderzoek. Een voorbeeld van een dergelijke samenwerking

---

4 Lezing gehouden tijdens de conferentie “Onderzoek de school in”, 25 september 2008.

is beschreven in voorliggend rapport. In dit voorbeeld hebben docenten –onder begeleiding van een ervaren onderzoeker- zelf kleinschalige onderzoeken uitgevoerd. Zij hebben daarbij alle stappen van het doen van onderzoek gezet, met ondersteuning van de onderzoeker. Monique Volman (2008) pleit eveneens voor samenwerking tussen docenten en onderzoekers. Zij ziet de rol van de onderzoekende leraar als volgt: (1) samen met de onderzoekers werkhypothese formuleren, (2) dataverzameling, (3) NIET statisch verwerken en rapporteren en (4) WEL gezamenlijk interpreteren en conclusies trekken.

De keuze voor het te hanteren model hangt sterk af van het doel wat daarmee beoogd wordt. Gaat het vooral om professionalisering van docenten, om het verkrijgen van wetenschappelijke inzichten, om het verzamelen van evidentie of om het inbrengen van inzichten uit de wetenschap in de praktijk.

Wanneer onderzoek en praktijk meer met elkaar verbonden worden, bijvoorbeeld in de vorm van actieonderzoek, bestaat het risico dat er een uitruil plaatsvindt tussen het belang van onderzoek en het belang van de praktijk. Het gevolg zou kunnen zijn dat onderzoek vooral ten dienste staat van de ontwikkeling van de praktijk en niet van wetenschappelijke inzichten (Elström, 2008). Dit hoeft natuurlijk geen probleem te zijn wanneer dit de focus is van het onderzoek, zoals dat bijvoorbeeld het geval kan zijn wanneer onderzoek vooral de professionalisering van docenten en de ontwikkeling van de praktijk tot doel heeft. Er is echter ook behoefte aan onderzoek dat zowel bijdraagt aan de praktijk als aan de wetenschap. Denk bijvoorbeeld aan het onderzoek in het kader van Durven, Delen, Doen en aan onderzoek in het kader van evidence based practice c.q. practice based evidence. Elström (2008) bespreekt een model voor interactief onderzoek dat zowel bijdraagt aan de wetenschap als aan de praktijk. Het model richt zich op kenniscreatie via interactief onderzoek. Kern van het model is dat er sprake is van gescheiden systemen: het onderzoekssysteem en de praktijk en dat er een duidelijke scheiding in rollen is. De onderzoeker is onafhankelijk en behoudt de nodige distantie tot de praktijk alsmede een focus op de ontwikkeling van theorieën, concepten en modellen voor de lange termijn. Onderzoekers en vertegenwoordigers van de praktijk definiëren gezamenlijk, in een interactief proces, problemen en issues waar zij zich op kunnen richten en gaan vervolgens ieder voor zich op zoek naar oplossingen. De onderzoekers komen via het gebruik van wetenschappelijke theorieën en dataverzameling tot nieuwe theoretische inzichten, de mensen uit de praktijk komen via lokale praktijktheorieën en het uitvoeren van acties binnen de organisaties tot experimentele, situatiespecifieke kennis. Beide soorten van kennis worden vervolgens met elkaar gecombineerd. De betrokkenen produceren gezamenlijk kennis via een gezamenlijke verkenning en analyse van data.

Dit model verschilt van het door Monique Volman geschetste model, doordat docenten en onderzoekers ieder "data" verzamelen. De onderzoekers doen dit via wetenschappelijk verantwoorde methodes, de docenten verzamelen inzichten in hun eigen praktijk. In dit model worden uiteindelijk praktijktheorieën geconfronteerd met wetenschappelijke theorieën, waardoor wederzijdse verrijking kan ontstaan. Het zou interessant zijn te bezien in hoeverre een dergelijk model van waarde kan zijn voor het programma "Kennis van Waarde maken".

Literatuurlijst

Commissie Leraren (2007), *Leerkracht!*. Den Haag: Deltahage.

Dool, Peter van den, Alfons ten Brummelhuis (2003), *Compileren van kennis voor ICT-rijk leren. Over het versterken van expertiseontwikkeling voor integratie van ICT in het leerproces*. Den Haag: Stichting ICT op School.

Elström, 2008, *Knowledge Creation Through Interactive Research: A Learning Approach*. Paper presented at the ECER Conference, Gothenburg, september 10-12, 2008.

Hermanussen, José, Christa Teurlings, Irma van der Neut (2008), *Op weg naar ondernemend docentschap. Ervaringen uit 'Samen op Scholen'*. Den Bosch: CINOP.

Kolb, D. A. and Fry, R. (1975) 'Toward an applied theory of experiential learning;', in C. Cooper (ed.) *Theories of Group Process*, London: John Wiley.

OCW-SenterNovem (2008), Leidraad deelname prijsvraag Actieprogramma Onderwijs Bewijs.

Onderwijsraad (2003), *Kennis van onderwijs. Advies*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (2006), *Naar meer evidence based onderwijs. Advies*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onstenk, Jeroen, Ton Kallenberg en Bob Koster (2007). De onderzoekende leraar en schoolontwikkeling. In: *MESO magazine* 27^e jaargang, nummer 157 december 2007.

Sardes (2002), *Kennis moet stromen*. Utrecht: Sardes.

Schön, D. (1983). *The reflective practitioner*. New York: Basic Books.

Vries, B. de, J. Pieters (2007). De zin van conferenties, kennisgemeenschappen en kennisbewuste scholen in een gecraqueleerd onderwijsveld. In: *Pedagogische Studien. Tijdschrift voor onderwijskunde en opvoedkunde*. Jaargang 84, nummer 3, 2007.